

9596

402

ERDÉLYI MÚZEUM

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE**

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXV. kötet

Új folyam I.

1930. 10-12. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ - KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1930

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Teleki Domokos gróf:</i> A marosvásárhelyi Teleki könyvtár története	313
<i>Baumgarten (Bányai) László:</i> Francia államférfiak és arisztokraták erdélyi útja a XIX. század elején	325
<i>Dr. Juhász Kálmán:</i> A csanádi székeskáptalan legrégebb szervezete és tagjai	333
<i>Dr. Hofbauer László:</i> A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	345
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> A demokratikus nevelés	367

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>Szigethy Béla:</i> Rovásírás a bögözi freskón	368
<i>Dr. Bitay Árpád:</i> Egy adat a hároméves Bethlen Gáborról	369
<i>Dr. Rajka László:</i> A német „Liliomfi” közvetítője	371
<i>Szabó T. Attila:</i> Balogh Józsi balladájának változatai	372

KRITIKAI SZEMLE:

<i>Dragomir Silviu:</i> Vechile biserici din Zarand și etitorii lor în sec. XIV. și XV. <i>Dr. Ferenczi Miklóstól</i>	374
<i>Juhász Kálmán:</i> A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030—1242) <i>Márton Istvántól</i>	374

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

A filozófia, esztétika, pedagógia, irodalomtörténet, nyelvészet, ethnografia, történet stb. köréből 12 könyv és tanulmány ismertetése	378—382
---	---------

BIBLIOGRAFIA:

<i>Dr. Ferenczi Miklós:</i> Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	383
---	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Szádeczky K. Gyula:</i> Erdély különös helye és szerepe a Föld testén	27
<i>Dr. Tulogdy János:</i> Kolozsvár környékének geomorfologiai kialakulása	35

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universității (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. augusztus 28—30-án rendezett marosvásárhelyi vándorgyűlésének második napján tartott előadás.

Irta: **Dr. Teleki Domokos gróf.**

Azt hiszem, mulasztást követnének el kedves vendégeinkkel szemben, ha nem hívnók fel figyelmüket városunk legnevezetesebb kultúr kincsére, a Teleki-könyvtárra, amely egyúttal az egész erdélyi magyarságnak egyik legértékesebb múzeális gyűjteménye.

A Teleki-théka, vagyis könyvtár, a Szent Miklós, — később dr. Gecse Dániel, — ma Ștefan cel Mare-utcában a 14. sz. alatti sarokház jobb szárnyán van elhelyezve.

A helyiségről kedves, egykorú leírást olvashatunk Kazinczy Ferenc „Utazásai“-ban¹ 1816-ból, midőn itt járt, a következőkben: „Bémenetel ide az alsó sor' folyosójáról esik. Ajtaja felett e' szerény felírás: musis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki: az év' megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba, 'ez mellett egy cabinet, az ör' szükségére, a' kert felé. Az előszobából a' bibliotheca' hajójába van a' bémenetel. Azt alul, felül, kar veszi körül mind a' négy oldalai felé, 's a' felső karba balfelé viszen a' grádics az ajtónál. A' hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok' erányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak, 's így a' hajó elég világot kap. A' könyvek sárga réz drótból font ajtók megett állanak a' karokban, hogy a' könyvek' czimeit látni lehessen, 's a' szép tolvajság megelőztessék. Az Építő-mester értelemmel 's nagy szerencsével tette a rajzolatot.

Általellenben az ajtóval áll a' nagy alkotó' képe, a' Szent-István' nagy-kereszteseinek innepi öltözetekben, Tusch Jánostól. Ilyen vala a' szálás, vékony testü, barna hajú 's szemü Teleki egészen, 's a' festés egyesíté a' szépséget a' historiai hűséggel.“²

Valóban elfogódik a könyvtár látogatója, midőn a kis előszobából a hatalmas könyvtár-terembe belép. Mintha a XVIII. század legelején volnánk! Minden úgy van itt, mint száz évvel ezelőtt, a könyvtárat megalapító nagy kancellár, gróf Teleki Sámuel idejében; a terem klasszicizáló sima vonalait nem zavarja semmi sem. A könyvek ma is ugyanazon elrendezésben vannak, mint a könyvtár alapításakor; a

¹ *Kazinczy Ferencz utazásai.* Budán, 1839. 202. l.

² Tudományos gyűjtemény. 1817. VII. kötet. Kazinczy Ferencz cikke. 3. l.

helyiségben levő könyvszekrények, az ablakok, ajtók, mind az eredetiek.

Dr. Erdélyi Pál, a kolozsvári egyetemi könyvtár volt igazgatója, mondta nekem egy alkalommal, hogy sok olyan könyvtárunk van, melyek több kötetből állanak; de a marosvásárhelyi Teleki-thékának az adja meg a különös értéket, hogy ez a maga egészében mutatja be egy XVIII. századbéli könyvkedvelő magyar főúr könyvtárát az egykorú elrendezésben.

Mielőtt a magyarság ezen közkinésének történetét ismertetném, röviden ki kell térnem a könyvtáralapító kancellár, gróf Teleki Sámuel ifjúságára is, hogy megérthessük ebből, milyen hatásoknak köszönhetjük könyvtár-alapítását.

Erre nézve igen kimerítő és becses adatokat találunk dr. Imre Sándor bevezetésében, melyet a kancellár „Uti naplójá”-hoz³ írt, s melyből az idő rövidsége miatt csak a következőket idézem: „Gróf Teleki Sámuel, gróf Teleki Sándor és Petki Nagy Zsuzsánna fia, 1739 november hó 17-én született Gernyeszegen, de kicsiny korától kezdve Czelnán, Alsó-Fehér megyében neveltetett, egy félreeső kis falucsában.”

„Két-három éves korában, természetesen anyja fogja kezét, de már maga írja apjának Szebenbe: „Édes Apó, jöjjen haza, Samu alég várja.”

Az apát, akit Bod Péter „Magyar Athenás”-ának⁴ előszavában „különös kemény természetű ember”-nek nevez, meghatja kis fia levele; gyöngéden szól róla feleségéhez írt levelében, ajándékot küld neki, sőt „édes kedves fiam Sámuel” megszólítással levelet ír a harmadfél éves gyermeknek, melyet az élete fogytáig megőriz.

Teleki Sándornak sok kellemetlensége volt idősebb fiaival. Feleségének írja „... mikor és mint mehetek haza, Isten tudja, mert én nagyobb gyermekeim miatt olyan vagyok, mint a szárnyaszegett lud.”

Mellékes, vajjon igaza volt-e Teleki Sándornak gyermekei megítélésében, az a fő, hogy ő így látta saját helyzetét, s ebből fakad nagy szeretete legkisebb gyermeke iránt, „ki még nem okozott neki örömnél egyebet.”

Teleki Sámuel 9 éves korában elveszti anyját, 15 éves korában atyját. Ezzel sok ügyes-bajos vagyoni dolog szakad a vállára. Bizonyára az osztozkodás miatt volt sok baja.

Teleki Sámuel nevelése a „celnai kollégium”-ban — az akkori kornak megfelelően — egyoldalú irányban történt; azokat a tudnivalókat tanulta, amelyeket klasszikai tanulmányoknak neveztek ugyan, de a latin nyelv tanulásán túl semmire sem terjedtek ki.

Tudatában volt ennek az ifjú és naplója elején a következőket írja:

„Minekutánna pedig a szent Isten, ki mindazon méltatlanságaimban és bajoskodásaimban én velem volt, azok között annyira való csendességet engedett, hogy szándékomat és elmémet külső idegen orszá-

³ Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár uti naplója. 1759—1763. Sajtó alá rendezte ifj. Biás István. Marosvásárhely, 1908.

⁴ Bod Péter: *Magyar Athenás*. 1766.

goknak látásokra s azokban a tisztességes tudományokra fordíthatnám, kívánván mindazt az által kipótolni, valamit fennemlített viszontagságaim miatt tanulásemban elmulattam.“

1759 november hó 7-én indul útnak Sáromberkéről Kováts József, a későbbi nagyenyedi tanár urammal. Ezzel kezdődik naplója és 1763 november 17-ig, hazafelé utaztában Gödöllőre való érkezéséig tart.

Négy év alatt Baselben, Utrechtben, Leidenben, Párisban, Bécsben tartózkodott hosszabb ideig.

„Mikor Teleki Sámuel 1759-ben külföldre indult — saját állítása szerint — nem mindenki bízott abban, hogy tanulni menjen“, de hazatérése után más volt róla a vélemény. „Igen ritka kvalitású és nagyra-született“ embernek mondták.

Midőn elindult útjára, a magyar nyelven kívül csak a latint bírta; midőn visszatér, németül és franciául is tud.

Arra az érdekes kérdésre, hogy mi kelthette fel az ifjú Teleki Sámuelben a könyv iránti szeretetet, dr. Imre idézett munkájában⁵ megadja a kimerítő választ. Tény az, hogy Teleki Sámuel már Baselben 1000 magyar forint ára könyvet szerez⁶ másfél év alatt, s midőn 4 évi külföldi tanulmányútja után hazafelé utazott, 1763 június 13-án feljegyzi naplójában,⁷ hogy 9 láda könyvet szállítottatott Baseltől Ulmba, 26½ mázsa súlyban.

Külföldi útjában kiváló tudósokkal ösmerkedik meg, s ezek közül a két Bernouilli testvérekkel, Caira-tal és la Condamine-nal folytatott levelezését Gulyás Károly könyvtárnok úr⁸ nyomtatásban is kiadta.

Első mátkájától, Bánffy Agnestól, erőszakkal elszakítatván, egy év multán, így ír naplójában:⁹ „Anno 1769. die 13-a Novembris Drágban magamnak örökös feleségül eljegyeztem és hit által is elköteleztem gróf iktári Bethlen Zsuzsánnámat, kivel való házassági szent szövetségemet a menynek, földnek Ura áldja és szentelje meg!“

A köz-pályán gyorsan haladt előre, amint a felette tartott emlékbeszédében Bodola Sámuel székelyudvarhelyi professzor mondja:¹⁰ „Fél Századot töltött el a Haza szolgálatjába, egy esztendő és kevés hónapok hijján és négy Uralkodó Felsőgek, t. i. Mária Theresia, II-dik József, II-dik Leopold és a Haza mostani Atyja I-ső Ferencz Császár alatt különböző nagyobb és fényesebb hivatalok folytatásával, szolgált a maga Hazájának. — 1774-be Hazánk Nagyjai és Tisztviselői között, Nemes Küküllő vármegyének, Főispánnya volt — 1777-be az Erdélyi Nagy Fejedelemség Felsőgek Fő-Kormányzó Tanácsának valóságos Belső Tanácsosa — 1785-be Status Actualis Intimus Consiliarius — Magyar Országban Nemes Bihar-vármegyének Főispánnya, egyszersmind pedig a Felsőgek II-dik József Császár által felállított Igazgatás rendi szerént a Nagy Váradi Districtusnak Királyi Comissariussa — 1787-be a

⁵ LXIV—LXVIII. l.

⁶ Napló 50 l.

⁷ Napló 107. l.

⁸ Matematikai és Fizikai Lapok. XXI.

⁹ Napló. 115. l.

¹⁰ Halotti beszédek gr. Teleki Sámuel tiszteletére. Kolozsváron. 1825. 255. l.

Magyar Országai és Erdélyi egyesült Felsőes Udvari Cancelláriának Vice Cancelláriusa — 1791-től fogva pedig élete végéig, mint a különvált Erdélyi Felsőes Udvari Cancelláriának Elölülője. Így vivék és emelék az ő érdemei Cancellarius Gróf Teleki Sámuel a nagyobb-nagyobb hivatalokra.“

Gróf Teleki Sámuel kancellár könyvtár-alapítására nézve sok adatot találunk Gulyás Károly könyvtárnok két erre vonatkozó cikkében,¹¹ és ezért csak röviden foglalkozom vele. Csaknem 40 évet töltött Bécsben udvari szolgálatban s ezen idő alatt állandóan szaporítja könyveit. Ezeket annyira szereti, hogy — amint könyvtárnoka, Mihelyes Sámuel, naplójában¹² írja — könyvtárát „csak egy közfal ragasztja el a magyarországi udvari cancellarius hálósobájától“ és könyvtárának egyik kulcsát a cancellarius a következő szavakkal adta át első könyvtárnokának: „Fogja Mihelyes uram, ez a kulcs, már a catalogusokat elvégezvén, a könyveimnek rendbeszedését is bízom a kegyelmed sincerítésére, és ahol megakad, szólítson meg bátran engem; ajánlom pedig a kegyelmed szorgalmatosságába azon kincsemet, melynél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen.“

Teleki nemcsak könyvgyűjtő, hanem tudós is lévén, maga szerkeszti bibliothékája katalógusát, mely négy kötetben 1796., 1800., 1811. és 1819. években három könyvkiadónál jelent meg.

Amint Gulyás Károly írja:¹³ „Hosszas, ötven esztendőre elnyuló udvari méltósága semmit nem változtatott Teleki gróf magyaros gondolkozásán. Megható ragaszkodással, magyar szívvel, magyar lélekkel és magyar szóval így ír Bécsből könyvei érdekében akkori könyvtárosának, Szász Józsefnek: „Bibliothékám sorsa nékem kiváltképen szívemen vagon; viselje ezután is jó gondjokat könyveimnek, hogy károm ne legyen benne; portól, molytól, penészesedéstől, rongyosítástól, mocsoktól, szurkos kezektől s a Flaccianus cultertől (olló) őrizze őket szorgalmasan!“ Aki így szerette könyveit, könyvei lelkén át hazáját, valóságos tragikus hőse lett könyvtáralapító gondolatának. Amikor ugyanis 1801-ben Bécsből az udvari cancelláriáról a szülőhelyéhez, Gernyeszeghez, és birtokaihoz közel fekvő Marosvásárhelyre szállíttatja le a könyvtárát, talán meg se gondolta, hogy többet nem fogja simogatni annyi esztendei szorgos munkája árán szerzett könyveit. Öregkora már akkor nem engedte a bécs—marosvásárhelyi utazást; s csak két évtizeddel ezután hozták örök nyugvóhelyére, Sáromberkére, ezt a mély gondolkozású és nagy energiájú főurat.

1799-ben kezdte építtetni gróf Teleki Sámuel a marosvásárhelyi „könyvesházát“. Ebben az évben „tétetett le a fundamentum köve die 24 apr.; felépült pedig számtartó Herberth Mihály uram nyughatatlanságai alatt“.

¹¹ Pásztortűz. 1925. V. 31. 236. l. — *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy 1929. 202. l.

¹² *Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez*. Ismerteti: ifj. Biás István. Marosvásárhelyt 1901.

¹³ Gulyás Károly, idézett helyen.

Ezek után áttérhetünk a Teleki-théka könyv-anyagának rövid ismertetésére.

Ha a könyvtárban csak körültekintünk, megállapíthatjuk, hogy milyen amatőrje volt a könyveknek a kancellár, és milyen „lelkes szeretettel gondozta, ismerte minden könyvét. Drága gyöngyszem betűivel írja rá a méltatást a becsesebbekre.”¹⁴ Csakis szép és hibátlan példányokat gyűjtött. Szerette a metszetekkel illusztrált díszműveket. Csaknem összes könyvei díszes bőrkötésbe vannak kötve; ezek között számos ú. n. „magyar” kötés is van.

Mihelyes 1794-ben¹⁵ ezt írja naplójában: „Ez a bibliothecája ő excellentiájának felkerült eddig is 60 ezer forintjánál többre, a fáradságán kívül, melyet ő excellenciája éjjel-nappal nagy hivatalja mellett tett.”

A „Magyar Minerva” IV. évfolyamában, az 551. oldalon felsorolja e könyvtár nevezetességeit.

240 hungarika és 18 unikum van benne, 51 drb. ősnymtatvány.

A könyvek száma több, mint 40,000 kötet.

A könyvtár legértékesebb kincseit Gulyás Károly könyvtárnok ismertette az Urániában.¹⁶

Ezek után még röviden ismertetni óhajtom, hogy a Teleki-thékát méltányolta-e kellőképen a magyar közvélemény.

A kancellár Bécsben 1822 augusztus 7-én húnyt el 83 éves korában és szeptember 9-én temettetett el Sáromberkén.

Az emlékeztére 1822-ben november 17-én Kolozsvárt, Nagy-Enyeden, Marosvásárhelyen, Udvarhelyen és Zilahon tartott halotti beszédekben¹⁷ a Teleki-thékáról így szólnak:

„az emberi Esméret’ minden ágaira tartozó Könyveknek, az a’ megbecsülhetetlen drága Gyűjteménye; a’ Tudománynak, a’ világosodásnak az a’ felséges Hajléka és dicsőséges Temploma, melyet Cancellarius Gróf Teleki Sámuel a’ Hazai Mu’sáknak és a’ Maradékknak, mint Örökséget, Maros Vásárhelyen, a’ Szent Miklós utzában felszentelt, és által-adott; magára, és minden hasonlítás nélkül egy olyan Emlék, mely hathatósan szól, és örökre fog szólni Szerzőjének mind nemes Lelkéről, és az Emberiség’ javára bölesen használt életéről; mind pedig a’ Tudományoknak minden nemeiben való jártasságáról, és a’ könyvek’ becsét illető méjjen béható ítéletéről. Mert Könyv-Gyűjteményeket, a’ könyvek’ számára, darabjaira, ’s talán fényességire nézve-is, nagyobbakat a’ két Magyar Hazában-is nem mondom, hogy nem találhatni: de ennél jobb választással egybeszedett, még a’ Tudományok’ virágzásával mások felett méltán dicsekedő Nemzetek’ kebelében-is, vagy igen keveset, vagy talám egyet sem.”

Kazinczy Ferenc még elragadtatással szól a Teleki-thékáról, de amint Gulyás Károly levéltáros idézett cikkében¹⁸ megállapítja:

¹⁴ Gulyás Károly, idézett helyen.

¹⁵ Idézett helyen.

¹⁶ Uránia népszerű tudományos folyóirat. XIV. évf. 10. szám és XV. évf. 6—8. szám.

¹⁷ Idézett halotti beszédek. 186. l.

¹⁸ *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.* 202 l.

„Már 1822 óta egyre lanyhul az érdeklődés a könyvkincsek iránt és csak az 1840—1850-es években lendül neki újra a két Bólyai révén.

Bólyai Farkas 1853-ban így ír¹⁹ János fiának: „Látván a' minap, milyen messze tartod az írást, küldök egy oculárt próbára: ha jó, tartsd meg — a' Teleki (biblio)-thékában kedvesen lehet el-álmodni az alig kiállható kedvetlen életet, tsak a' belső szem előtt a' külső nyissa fel, péld. La Place Mécanique celeste(-je), melyet Gauss opus perfectissimumnak mond — 's több hasonlókban ezer évek' gyönyörű forrása van.“

„Gróf Mikó Imre az Erdélyi Történelmi Adatok 1855—1858-as kiadásait innen szerkesztette, Szabó Károly bibliografusunk 1850—1855-ben dolgozik itt.

Hanem az 1880-as évek óta csak mint kuriozumok gyűjteménye szerepel a könyvtár.“

A kancellár halála után lényeges gyarapodás nem történnén, „megszakadván a kapcsolat több, mint száz esztendeje a naponta haladó tudományossággal, többé nem veheti fel a versenyt az élő, folyton gyarapodó könyv-gyűjteményekkel.

Így merevül meg könyv-múzeummá a Teleki-könyvtár.“

A mult század végén mind jobban feledésbe ment és még a vásárhelyiek sem tudják, milyen kultúrkincsel rendelkeznek.

Dózsa Dániel, báró Apor Károlynak, a „Kemény Zsigmond-társaság“ elnökének, 1880-ban írt levelében, panaszolja,²⁰ hogy „a vásárhelyi könyvtárban napokon, heteken, hónapokon át egy élő teremtés meg nem fordul“.

„Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben“²¹ című több kötetes munka és a Pallas nagy lexikona²² alig 15 sort szentelnek neki.

*

Ezek után áttértek a Teleki-könyvtárral összefüggő legérdekesebb kérdésre — amely kérdéssel eddig a nyilvánosság előtt senki sem foglalkozott — a gróf Teleki-könyvtár-alapítvány jogi természetére.

A könyvtár alapítója, gróf Teleki Sámuel kancellár, legkedvesebb kincsére, könyvtárára nézve végakarátát 1800 október 10-én Várad-Olasziban kelt végrendeletében és ehhez 1811 november 14-én Bécsben fűzött codicillusában fektette le, melyeknek a könyvtárra vonatkozó pontjai²³ a következők:

A testamentumban:

„1-o. Ifjúságomtól fogva nagy költséggel, szorgalmatossággal és fáradsággal szerzett, és ez után is, a míg élek, Isten segedelmével szerzendő könyveimet, ezekhez kötvén boldogult kedves Feleségemnek Magyar-Könyv-Gyűjteményit is, maga Kivánsága és Rendelése szerint, Mineralogica Collectiommal hagyom és legálom, mint Házam- és

¹⁹ *Bólyai Farkas és Bólyai János geometriai vizsgálatai*. Kiadta Stäckel Pál, magyarra fordította Rados Ignác. Budapest. 1914. 171. l.

²⁰ Erdélyi Figyelő. 1880. 55. l.

²¹ VII kötet. 294. l.

²² XVI kötet. 47. l.

²³ Az erdélyi református egyházkerület levéltárában.

Familiámbeli — örökös — Fidei Comissumot, Maradékimnak és Successoraimnak gondviselések és jótállások alatt, a Tudományoknak Nemzetemben s Hazámban elő-mozdittásokra; kötelességekben tévén Maradékimnak és Successoraimnak: hogy azokat, és azoknak editioit Szám és Catalogusok szerint, nevezett M. Vásárhelyi Házamnál a végre készített épületemben, az én Névem alatt tarcsák, jó gondviseléssel conserválják, azokból soha egyetis el- ne idegenítsenek, el- ne adjanak, azokat egy-más között is el- ne oszszák. Hanem e végre: 1-mo Maradékim közül mindenkor praeferenter az öregebbik fiu, aki ha arra alkalmas nem lenne, annak Tutora és Curatora, vagy az utánna Aetassára nézve következő fiu, légyen ezen Fidei Comissumnak Conservatora és Gondviselője; a fiu ágnek defectusával pedig, (melytől az Isten örizzen) az Erdélyi Reformatum Fő Consistorium, Teleki fiuág Familiámnak meg-egyezésével, válaszszon mindenkor, elsőben is Leány ágon levő fiu Maradékim közül, ezeknek is pedig defectusokkal, (melytől az Isten örizzen) a Teleki fiu Ágban élő Atyámfiai közül, a kit arra legalkalmasabbnak és érdemesebbnak itél, és rendeljen ezen Fidei Comissumnak Administratort és Curatort, számadásnak, és jótállásnak terhe, és a maga Superinspectioja alatt.

2-do. Az, a kire ezen Rendelésem szerint száll a Fidei Comissariusság, birja mindenkor, és használja, a meg nevezett M. Vásárhelyi egész Házamot, kerteivel együtt, oly kötelességgel, hogy tartozzék minden Épületeket, Szobákat és kerteket a Bibliothecával együtt ép Statusban conserválni, úgy pedig, hogy ha azokban, gondviseletlensége vagy fősvénysége miatt valami kár és deterioratio esnék, azt tartozzék, és Maradékai is tartozzanak magok költségekkel resarcialni, reparálni és redintegralni.

3-tio. Annak, a ki feljebb irt Rendelésem szerint következik, vagy választatik Curatornak, legyen jussa, és kötelessége a Fidei Comissumnak Státussára mellőleg vigyázni, az Épületeket, és könyveket meg vizsgálni, és minden Esztendőben egyszer Caniculának idején, a Supremum Reformatum Consistoriumtól kirendelendő két érdemes professoroknak, mint Tanubizonyságoknak jelen-létekben, a Catalogusok és editioik szerint számba venni.

4-to. Minden héten három napokon, dél-előtt, és dél-után, három, három óráig nyitva legyen a Bibliotheca, és Olvasószoba az Olvasóknak; a Bibliothecariusnak jelen-létében.

5-to. Az Olvasásra kikért könyvek, a Bibliotheca Catalogussában kinyomtatott Törvények szerint, Recepisse mellett adattassanak ki, és az Olvasó-szobában, azon törvények szerint használtassanak, ott jó securitas alatt tartassanak, és ismét minden hiba és kár nélkül reponáltassanak a Bibliothecarius által; onnét pedig egy könyvet is ki-adni, vagy ki-vinni, soha senkinek is szabad ne légyen, az én töllem származott kétágon levő fiu Successoraimon kívül, a kiknek tudni-illik meg engedtetik, hogy a szükséges könyveket, bizonyos időig, Recepisse mellett, erga restitutionem, magok házokhozis el-vihessék, de másoknak ki-ne adják, hanem hiba nélkül reponáltassák. Minden ember pedig, személyi válogatás nélkül, a kiadott Törvényekhez tarcsa magát, és az

Olvasásra ki-vett könyvekért jót-állani, és az el-károsodottakért, hasonló könyvet, ugyanazon Editioból tartozik venni a Bibliothecának redintegratiojára.

6-to. A Fidei Comissumnak Curatora tareson szüntelen egy biztos, és jó Bibliothecariust, a ki Tudományára, erkölcsire, és hűségire nézve, azon kötelességre alkalmas legyen, és hittel is obligálja magát, a töllem ki-adott Törvények szerint, a reá bizott Bibliothecának, maga integritásában conservatiojára és gondviselésire. Ennek pedig szabad szállása legyen a Bibliotheca és Olvasó-szoba között, a végre rendelt Szobákban, esztendőnként Három-Száz-Hatvan Magyar forint, Negyven Veder Bor, Negyven Véka Buza, és Hat Öl tüzi-fa fizetéssel; . . .

A Bibliothecarius mellé fogadjon, és tareson a Curator mindenkor, egy hiteles Scriptort is, a ki a szükséges irásokban, s a Bibliothecának jó rendben tartásában, segítségül legyen, Száz-negyven Magyarforint fizetéssel; és egy hív szolgát, a Bibliothecának s Olvasó-Szobának takarítására, a könyveknek tisztogatására, s helybe-rakásokra Száz Magyar forint fizetéssel; mindeniket a hűségre, s maga kötelességire meg is esketvén.

7-mo. Ezen personális-Statusnak fizetését angariánként, vagy hónapoként fogyatkozás nélkül adja-ki a Fidei Comissárius; mely végre, pro stabili fundo rendelem és legálom, a Fidei Comissumhoz kötve, M. Vásárhelyen a Piaczon egy-más mellett levő két Házaimat, a rajtok fekvő épületekkel s minden Beneficiumaival, jövedelmeivel együtt; a mi a fizetésektől, a Vendég-fogadónak szükséges Conservatiojára teendő kölcségtől meg-marad, esztendőnként fordítsa (a Fidei Comissárius) könyves Gyűjteményemnek tökéletesítésére, és hasznos ujj könyvekkel szaporítására. Abban a Casusban pedig, ha a Vendég-fogadó tűz vagy egyéb Szerencsétlenség által deterioráltatnék, tartozzék a Fidei Comissarius azt maga kölcségivel is helyre-állítani, és azalattis a Bibliotheca Personaléja a maga erszényiből fogyatkozás nélkül fizetni; annakutánna a maga kölcségeit a Vendég-fogadónak jövedelmiből kifoghatván. Kérem erre nézve is az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumot: légyen különös gondja, hogy ezen Rendelésem teljesíttessék, és e szerint, az egész Publicumra tartozó hasznos Institutumom fenn állhasson.

A codicillusban:

Imo. Maros Vásárhelyen a Bibliothecamnak Conservatiojára és szaporítására állandó fundusul rendelt Házamhoz és Piaczi-Vendég-fogadómhoz kötöm, és hagyom, mint Fidei Comissumot el-idegeníthetetlenül nevezett Városban, és ennek határában acquiralt több fundusokat is, Szántóföldeimmel és szőlős-gyümölcsös-veteményes-kerteimmel, s Réteimmel együtt a végre: 1-mo hogy ezeknek Jövedelmekből a Bibliothecamhoz tartozó Status-personalísnak fizetése a szükségekhez képest neveltessék. 2-do. Könyves- és Köves-Gyűjteményem continualtassék, szaporíttassék és ezeknek Conservatiojokra többségekhez képest, az Épületis jövedelmében ujj hozzá-toldással tágosíttassék. 3-tio. minden Épületeim jó Státusban conserváltassanak. 4-to. azon könyveknek, Catalogussok, melyekkel a Bibliothecám szaporíttatik s nevededik, nyom-

tattassék ki Supplementumul, a már Három Turnusokban ki-adott Catalogusomhoz; hogy a Publicum tudhassa a Bibliothecamnak állapotját; hozzá adván azon könyveket is, a melyeket ennek utánna még szerezhettek. Mind ezeket pedig kötelességiben teszem a Bibliothecam Curatorának.“

A Codicillus megírásával egyidejűleg a kancellár az Erdélyi Reformatus Fő Consistoriumhoz a következő átiratot intézi:

„Méltóságos Reformatus Fő Consistorium!

Minekutánna életemnek nagyobb és legszebb részit Királyomnak s Hazámnak hiv szolgáltatjokban, terhes időkben, sok változások és kedvetlen viszontagságok között eltöltöttem, Isten jóvoltából már az emberi hosszabb életnek határához közelitvén, holtam utánra Házamat elrendeltem és az Istennek áldásából szerzett földi javaimról és Rendeléseimet megtettem. rész-szerint N. Várad Olasziban 1800-dik Esztendőben Octobernek 10-dik napján készült Testamentumomban, részszereint e mai napon ahoz ragasztott Codicilusomban; minthogy pedig ezekben foglalt s tulajdon keresményemből hagyott Pium Legatumaimra, és Köz-használásra nagy költséggel, sok fáradsággal szerzett Bibliothecamra nézve az erdélyi mlgos Reformatum Fő Consistoriumnak Superattentioját szükségesnek ítéltém, az iránt is akaratomat felebb említett Testamentumomban s Codicillusomban kinyilatkoztattam. Bizván azért a Mlgos Fő Consistoriumnak a közjóhoz való buzgóságában, említett Pium Legatumaimra, s Bibliothecamra nézve kinyilatkoztatott utolsó akaratomnak mindenekben tökéletes teljesítést, és ahoz képest jó-végekre célzó Institutumaimnak állandó pártfogásokat, fenntartásokat, az erdélyi Reformatum Mlgos Fő Consistoriumnak atyafiságosan ajánlom, és szívére kötöm. Mely végre azok iránt tett rendeléseimet említett Testamentumomból és Codicillusomból különösen is ide leirván, a Mlgos Fő Consistoriummal közlöm a következőkben:“

A rendelések közlése után így folytatja:

„Kérem az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumot Atyafiságosan és bizodalmason: hogy valamint a közhasználásra rendelt Bibliothecamnak Institutumára nézve, ugy szintén a feljebb irt Pium Legatumokra nézve is Superattentioval legyen. és azok iránt kinyilatkoztatott utolsó-akaratomat minden részben teljesíttesse.

Ezen Codicillusomban meg-irt Rendeléseimnek teljesítésekre-is kötelezem utoljára Gyermekemet, a Testamentumomnak végén feltett Conditio alatt, hogy tudni-illik az, aki közülök ezen Rendeléseimet által hágná, vagy bontogatni kívánná semminemü Acquisitumomban ne részesüljön. Fenn hagyom pedig magamnak továbbra is: hogy ezen Rendeléseimben a környül-állásokhoz képest szükséges változásokat tettésem szerint tehessek. Irtam Bécsben Novembernek 14-dik napján 1811-dik esztendőben.

G. Teleki Sámuel.“

Tehát a fentiekből kétségkívül megállapítható, hogy a kancellár jogi személyt akart alapítani. Sajnos a leszármazói, akik egyúttal a

könyvtár kúrátorai is, más véleményen voltak. A könyvtárat olyan *kizárólagos tulajdonuknak tekintették, amihez beleszólási joga senkinek sincs.*²⁴ Ezért állandó viszályban vannak a fő consistoriummal, mert az gyakorolni akarta az ellenőrzési jogát, amit a kúrátorok meg-
hiúsítottak.

Orbán Balázs a *Székelýföld Leírása* című könyvének 1870-ben megjelent IV. kötetében olvassuk, hogy „a könyvtár alapja áll a piacon levő azon nagy kétemeletes házból, melyben az Apollo-terem is van, egy másik kőház és két kisebb faházból, 19 hold 380 négyszög öl szántó, 34 hold 48 négyszög öl kaszálóból“ és így, ha a kancellár „utódai elég kegyeletesek lesznek azt a megrendelt mérvben gyarapítani és fejleszteni, egy oly nagyszerű könyvtárrá fogja magát kinőni, minő kevés lesz honunkban, s ha talán eddig az nem is gyarapodott a kívánt s alapítója által elrendelt arányban, fel kell tennünk a főconsistoriumról, mint ez intézkedések főfelügyelőjéül rendelt erkölcsi testületről, hogy a jövőben rá fogja az utódokat kötelességük teljesítésére szorítani, mert hol nemzeti vagyonról van szó, ott elnézésnek helye nem lehet.“

Orbán Balázs a képviselőházban 1874 március 24-én egy szokatlanul erős hangú interpellációt intéz Trefort akkori kultuszminiszterhez, melyre az akkori kúrátor époly hangon válaszol.²⁵ A miniszter válasza elmaradt.

Mint hogy a kancellár fiának, gróf Teleki Ferencnek, 1861 december 11-én bekövetkezett halálakor a Teleki-könyvtár-alapnak tulajdonát képező ingatlanok — minden korlátozás nélkül — fiára telekkönyvezettek, kénytelen az Igazgatótanács, mint a Főconsistorium jogutóda — számtalan békés kísérlet után — telekkönyvi kiigazítás iránt pert indítani.

A pert több mint 10 évi húza-vona után végre a kúria — 949—1885. P. számú ítélettel — fejezte be. Ezen ítélet elutasítja az Igazgatótanács azon kérését, hogy a könyvtár ingatlanai a gróf Teleki Sámuel könyvtára jogi személy tulajdonául telekkönyveztesse, ellenben elrendeli, hogy a telekkönyvben a „B“-lapra a következő korlátozás jegyeztesse fel: „A Curia 1885 június 9-én 949. sz. a. kelt ítélete alapján a tulajdonjog korlátozása gr. Teleki Sámuelnek 1811 november 14-én kelt alapító-levele értelmében a marosvásárhelyi gr. Teleki Sámuel-könyvtár fenntartása és szaporítása céljából bejegyeztetik.“ Az ítélet indokolásában megállapítja a Kúria, hogy „Az alapító intézkedései nemcsak utódainak tulajdonjogát, hanem azt is kétségtelenné teszi, hogy szándéka nem irányult a könyvtár-alapítványnak jogi személyé váló alakítására. Miután azonban a tárgyalás folytán felmutatott A) és I. sz. alatti okiratokból kitűnik, hogy a kérdésbeli ingatlanok jövedelmei a könyvtári alapítvány fenntartására és szaporítására rendeltettek, önként következnek, hogy habár a tulajdonjog iránti kere-

²⁴ Budapesti Hírlap 1912. november 17-iki számában: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár ügye.*

²⁵ Egy íves nyomtatvány. Ny. Imreh S. a ref. főtan. bet. M. Vásárhelyt, 1874.

setnek helyt adni nem lehetett, mégis a kereset tárgyaira vonatkozó tulajdonjognak érintett korlátozása az A) alatti alapítvány értelmében a telekkönyv B) lapján kitüntetendők.

Az ingatlanok jövedelméből ezen ítélet meghozatala után sem szaporítottatott a könyvtár és a kúrátor továbbra is meghíúsítja az Igazgatótanács ellenőrzési jogát s 1911-ben felhívja az Igazgatótanácsot, hogy a fenti ítéletben a Teleki-könyvtár ingatlanaira elrendelt tulajdonjogi korlátozás törlésére engedélyt adjon.

Időközben Marosvásárhely városa több mint egy fél millió aranykoronán megvette a théka egyik ingatlanát, de a telekkönyvben feljegyzett korlátozás miatt a jogügylet nem volt lebonyolítható.

Erre az akkori kúrátor, gróf Teleki Sámuel v. b. t. t. — 1913 december hó 5-ik napján — közjegyzői okiratba foglalt alapító oklevéllel új jogi személyt létesít a thekából „Gróf Teleki Sámuel volt erdélyi kancellár és dédunokája, gróf Teleki Sámuel v. b. t. t. gróf Teleki-könyvtár alapítványa“ néven.

Ezen második alapító-levélnek az elsőtől (a kancellárétól) lényegesen eltérő, főbb intézkedései a következők:

„Az alapítvány *vagyona* a mintegy 60—70.000 kötetből álló könyvgyűjteményen kívül csak a jelenlegi kétszárnyú théka főépület, a két szárny közötti udvar és a thekárius kertje, valamint 500.000 korona készpénz.

Az Igazgatótanácsnak *ellenőrzési joga* megszűnik és a „marosvásárhelyi 859.368. és 621. számú telekjegyzőkönyvekbeli összes ingatlanokról ama tulajdoni korlátozás, mely a gróf Teleki Sámuel-könyvtár fenntartása és szaporítása céljából jegyeztetett be, jelen alapító-levél jóváhagyásától számított tizenöt nap alatt, az alapítvány által törlendő.“

A marosvásárhelyi kir. törvényszék 531—1914. tkvi. sz. végzésével elrendeli a törlést, ami lehetővé tette az ingatlanok eladását.

A jogi személyekre vonatkozó és ma érvényben levő törvény alapján a marosvásárhelyi törvényszék — 1925. január 17-én 2624 (4)—1924. számú végzésében — elrendeli a Teleki-könyvtár-alapítványnak a jogi személyek lajstromába való bejegyzését.

Ezzel elérkeztem a Teleki-könyvtár történetével a mai napig és azon óhajjal fejezem be szavaimat, adja az Isten, hogy az erdélyi magyarság ezen múzeális kincse úgy kezeltessék, hogy az a könyvtár nagynevű alapítója, gróf Teleki Sámuel, tradícióinak megfelelően.

*

Azoknak a cikkeknek és munkáknak jegyzéke, melyek a fentebb idézett (és azokban idézett) műveken kívül a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárra és alapítójára vonatkoznak:

Alexandri Kovásznai Carmina exequialia. Trajecti Batavorum. 1782. Dedicatio.

Philosoficum Tentamen. Autore Samuele W. Tsernatoni. Viennae. 1791. Dedicatio.

Tudományos gyűjtemény. 1822. VIII. kötet. 125. l.

Felső Magyar-Országai Minerva. 1831. 571. l. *Erdélyi Levelek*, írta Kazinczy Ferencz.

Magyar Sajtó. 1857. május 8—9.

- Marosvásárhely Sz. K. Várossa leírása.* Benkő Károly. 1862. Kézirat. Eredetije a város levéltárában. 24. l.
- Kővári László: *Erdély építészeti emlékei.* Kolozsvártt. 1866. 307. l.
- Arch. Ért. 1870. II. kötet. 33. l.
- Figyelő. Szerkeszti Abafi Lajos. Budapest. VI. kötet. 1879. 195 l. Jakab Elek: *A Teleki-könyvtár és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-társaság.* Erdélyi Figyelő. A „Kemény Zsigmond Társaság“ közlönye. Szerkeszti és kiadja: dr. Tolnai Lajos. Marosvásárhelyt. I. évf. 1879. Mutatványszám és 1—7. sz. (Több nem jelent meg.) Mutatványszám 16. l. — 7. sz. borítéklapján. — 11. sz. 88. l. — II. évf. 1880. 1—25. sz. (Több nem jelent meg.) 6. sz. 48. l. — 15. és 22. sz. borítéklapján.
- Dr. Hankó Vilmos: *Székelyföld.* Budapest. 1896. 322. l.
- Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története.* Marosvásárhely, 1896.
- Székely Ellenzék 1907. március 15-iki számában Ifj. Biás István: *Osztók kegyelem.*
- Maros-Vásárhelyi lexikon. Szerkesztette Szentgyörgyi Dénes. Marosvásárhely. 1912.
- Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a „Teleki-théka“ ügyében.* Szám: 4770—1912. Kolozsvár. Stief J.
- Református Szemle. Kolozsvár. 1916. 20. sz.
- Magyar Tudós Társaság évkönyvei. VII. k. 106. l.